

Anna Ambrochowicz-Gajownik
<https://orcid.org/0000-0001-7460-0859>
Olsztyn

Losy polskiej emigracji zarobkowej we Francji w latach kryzysu gospodarczego – nowe spojrzenie badawcze*

Abstrakt: Celem tekstu jest opisanie losów polskiej emigracji zarobkowej we Francji w latach kryzysu ekonomicznego. Tekst koncentruje się wokół niełatwej egzystencji Polaków, uzależnionej od wewnętrznej polityki Francji, związanej z zastosowaniem licznych obostrzeń, a także od ogólnych relacji polsko-francuskich. Emigracja polska stała się narzędziem w rozgrywkach między oboma krajami i dla obu stron była niejako obciążeniem.

Słowa kluczowe: emigracja polska we Francji, II Rzeczpospolita, III Republika Francuska, polsko-francuskie stosunki gospodarcze.

Abstract: The text analyses the fate of Polish economic emigration in France during the economic crisis. The article focuses on the difficult existence of Poles, dependent on the internal politics of France, related to the application of numerous restrictions, and on general Polish-French relations. Polish emigration became an instrument in the political games between the two countries and was, in a way, a burden for both sides.

Key words: Polish emigration in France, Second Republic of Poland, Third French Republic, Polish-French economic relations.

* Niniejszy artykuł powstał dzięki przyznanejmu przez Polską Akademię Umiejętności stypendium Fundacji z Brzezia Lanckorońskich do Londynu na 2017 r.

Losy polskiej emigracji zarobkowej we Francji w okresie międzywojennym zostały już w znaczący sposób nakreślone przez polskich i zagranicznych badaczy. Najwięcej miejsca owemu zagadnieniu poświęciła wybitna znawczyni problemu – Janine Ponty¹. Niemniej jednak szerokie spektrum aktywności Polonii we Francji w dalszym ciągu umożliwia podejmowanie nowych tematów badawczych. Optyka postrzegania emigracji polskiej we Francji determinowana była charakterem bilateralnych stosunków obu państw, jak również sytuacją wewnętrzną każdego z nich. W tym drugim aspekcie losy emigrantów nierozzerwalnie wiązały się z sytuacją gospodarczą². Ponadto we Francji wpływ na kształtowanie się opinii o Polonii miała dynamicznie zmieniająca się sytuacja polityczna uzewnętrzniająca się liczną rotacją kolejnych gabinetów. Lata trzydzieste zweryfikowały polską politykę emigracyjną oraz położenie emigrantów. Dodatkowo na sytuację emigrantów polskich wpływała konkurencja ze strony innych mniejszości narodowych, skutecznie wypierających Polaków z francuskiego rynku pracy. Największe zagrożenie w tej kwestii stanowiła mniejszość włoska, mocno zakorzeniona i odgrywająca niepoślednią rolę w społeczeństwie Francji³.

Proces tworzenia zrębów emigracji polskiej we Francji okresu międzywojennego miał złożony przebieg, a charakter jej funkcjonowania utrudniał wkomponowanie się w ramy autonomii zgodnej z obowiązującym prawem francuskim. Wynikało to nade wszystko z tego, iż w omawianym okresie Polonia była młodym tworem o zupełnie innym charakterze, aniżeli emigracja dziewiętnastowieczna⁴. Inaczej natomiast prezentowała się emigracja włoska, przenikająca do społeczeństwa francuskiego i tworząca własną enklawę. Tymczasem zakończenie I wojny światowej nadało procesowi kształtowania emigracji polskiej ton czysto ekonomiczny. W konsekwencji jednak ów czynnik doprowadził do sytuacji, w której władze nad Sekwaną i Wisłą nie były w stanie wypracować stabilnych zasad, zwłaszcza w latach wzmózonego kryzysu gospodarczego.

¹ J. Ponty, *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l'entre-deux-guerres*, Paris 2005.

² A. Ambrochowicz-Gajownik, *Senat Drugiej Rzeczypospolitej a stosunki polsko-francuskie – wybrane aspekty*, w: *Senat II Rzeczypospolitej (1922–1939) – „rzecznik rozsądku, rozważli i miary”*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczkow, J. Żaryn, Toruń 2020, s. 199–228.

³ R. Lopez, É. Temime, *Migrance. Histoire des Migrations à Marseille. L'expansion Marseillaise et „l'invasion Italienne” (1830–1918)*, Aix-en-Provence 1991.

⁴ J.W. Borejsza, *Emigracja polska po powstaniu styczniowym*, Warszawa 1977; K. Dunin-Wąsowicz, *Francuska opinia publiczna wobec sprawy polskiej i Polaków w latach 1895–1914*, Warszawa 1999; M. Gmurczyk-Wrońska, *Polacy we Francji w latach 1871–1914. Społeczność polska i jej podstawy materialne*, Warszawa 1996; S. Kalembka, *Wielka Emigracja. Polskie wychodźstwo polityczne w latach 1831–1862*, Warszawa 1971; L. Rzepala, *Polonais en Provence. De l'exil au refuge (1831–1942)*, Saarbrücken 2013; W. Śladkowski, *Emigracja polska we Francji 1871–1918*, Lublin 1980; idem, *Wysepka polska we Francji. U Marii i Henryka Gierszyńskich w Ouaverville 1878–1930*, Lublin 2005.

Przyczyny emigracji zarobkowej do Francji zostały już szeroko nakreślone w polskiej i zagranicznej literaturze, nie wymagają zatem dalszych badań⁵. Zmienną determinantą pozostaje wciąż postrzeganie jej jako narzędzia w rękach nie tylko II Rzeczypospolitej, ale również państwa przyjmującego – Francji oraz funkcjonowania jej wspólnie z innymi narodowościami. Pochylenie się nad owymi kwestiami ukáže wówczas pełniejszy obraz Polaków we Francji na płaszczyźnie egzystencjalnej, kulturalnej, oświatowej czy gospodarczej.

Światowy kryzys gospodarczy docierał do Francji znacznie wolniej, bo dopiero w 1931 r. dało się odczuć jego skutki, tym samym weryfikując charakter stosunków handlowych Francji z Polską⁶. Efektem tych wydarzeń była gra polityczna między Warszawą a Paryżem, wpływająca na całokształt bilateralnych relacji i oddziałująca na egzystencję Polonii. Owe relacje w latach trzydziestych do łatwych nie należały, gdyż zmienił się diametralnie kurs dyplomacji francuskiej, strona polska zaś poczęła realizować politykę równych odległości względem III Rzeszy i Związku Sowieckiego, doprowadzając do rozluźnienia sojuszu polityczno-wojskowego, któremu to zagadnieniu poświęcono wiele miejsca w historiografii⁷.

⁵ J. Gruszyński, *Spoleczność Polska we Francji w latach 1918–1978. Problemy integracyjne trzech pokoleń*, Warszawa 1981; H. Janowska, *Polska emigracja zarobkowa we Francji (1919–1939)*, Warszawa 1964; E. Kolodziej, *Dzieje Polonii w zarysie 1918–1939*, Warszawa 1991; idem, *Wychodźstwo zarobkowe z Polski 1918–1939. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982; P. Kraszewski, *Polska emigracja zarobkowa w latach 1870–1939. Praktyka i refleksja*, Poznań 1995; M.D. Lewis, *Les frontières de la République. Immigration et limites de l'universalisme en France (1918–1940)*, Marseille 2010; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Opieka nad emigracją polską we Francji w działalności Konsulatu RP w Marsylii w latach 30. XX wieku*, „Echa Przeszłości” 2015, nr 16, s. 175–194.

⁶ A. Ambrochowicz-Gajownik, *Koncert życzeń – żądania francuskie w negocjacjach gospodarczych z Polską w latach 1933–1935*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku” 2020, nr 23, s. 75–93.

⁷ H. Batowski, *Między dwiema wojnami 1919–1939*, Kraków 2011; H. Bułhak, *Polska – Francja z dziejów sojuszu 1933–1936*, Warszawa 2000; J. Ciałowicz, *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970; I. Davion, *Mon voisin, cet ennemi. La politique de sécurité française face aux relations polono-tchécoslovaques entre 1919 et 1939*, Bruxelles–Bern–Berlin–Frankfurt am Main–New York–Oxford–Wien 2009; eadem, *Strategiczne stosunki francusko-polskie w latach 1918–1939*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2011, z. 1, s. 97–111; F. Dessberg, *Le triangle impossible. Les relations franco-soviétiques et le facteur polonais dans les questions de sécurité en Europe (1924–1935)*, Bruxelles–Bern–Berlin–Frankfurt am Main–New York–Oxford–Wien 2009; M.K. Kamiński, M.J. Zacharias, *Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*, Warszawa 1998; M. Kitchen, *Historia Europy 1919–1939*, tłum. T. Rybowski, Wrocław 2009; M. Kornat, T. Schramm, *La politique étrangère de la Pologne 1918–1939 en débats. Les dilemmes et la réalité*, „Revue d'Histoire Diplomatique” 2010, nr 4, s. 343–368; T. Kuźmiński, *Polska, Francja, Niemcy 1933–1935. Z dziejów sojuszu polsko-francuskiego*, Warszawa 1963; M. Pasztor, *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*, Warszawa 1999; H. Rollet, *La Pologne au XXe siècle*, Paris 1984; T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987; G.H. Soutou, *L'alliance franco-polonaise*

Niniejszy artykuł stanowi próbę przeanalizowania aktywności emigracji polskiej przez pryzmat polskiej i francuskiej polityki emigracyjnej zdeterminowanej sytuacją ekonomiczną zwłaszcza tego drugiego państwa. Ponadto podjęty temat jest punktem wyjścia spojrzenia na Polonię jako czynnika sporu w kontaktach polsko-francuskich i wręcz przepychanek między obiema stronami co do prób zatrzymania i wydalenia z ziemi francuskiej. Kolejny aspekt, na który należy zwrócić uwagę, to brak korelacji między kształtowaniem polityki emigracyjnej przez centralę Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ) a jej efektami w postaci działalności służby konsularnej. Ostatni, wart analizy, jest problem nieprzemyślanych działań nad Wisłą, prowadzący do przeciwdziałania asymilacji.

Z punktu widzenia niniejszego artykułu istotną rolę w sprawowaniu kontroli nad całokształtem spraw związanych z funkcjonowaniem emigracji polskiej we Francji odegrała służba konsularna⁸. Jako wykonawczynie poleceń płynących z centrali, następnie ambasady, miała za zadanie przede wszystkim ochronę interesów Polonii. Głównym zadaniem zaś było przeciwdziałanie zabiegom prowadzonym przez stronę francuską, sprzecznym z ustaleniami konwencji emigracyjnej z września 1919 r.⁹ Kwestie te najlepiej można dostrzec w latach trzydziestych, kiedy III Republika unikała wywiązywania się z założeń powyższego dokumentu i późniejszych umów. Warto jednak wspomnieć, iż odgórne polecenia centrali pozostawały nierzadko w sprzeczności z faktycznymi działaniami służby konsularnej. Wynikało to z bardzo prostej przyczyny, a mianowicie konsulaty znając realia życia na szczeblu lokalnym, starały się umiejętnie wypracować własny system stosunków z władzami miejscowymi. Nie zawsze przynosił on wymierne korzyści, gdyż owi przedstawiciele zależeli od dyrektyw francuskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a niekiedy nawet od niewłaściwego interpretowania umów zawartych między Polską a Francją. Na ile było to świadome, a na ile celowe, trudno tę kwestię rozstrzygnąć, niemniej jednak owe stosunki układały się na ogół poprawnie.

III Republika na początku lat trzydziestych stanęła w obliczu wyzwania, jakim były kryzys gospodarczy i w konsekwencji prowadzenie restrykcyjnej

(1925–1933) ou comment s'en débarrasser?, „Revue d'Histoire Diplomatique” 1981, nr 2–4, s. 295–348; P.S. Wandycz, *France and her Eastern Allies 1919–1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, Minneapolis 1962; idem, *The Twilight of French Eastern Alliances 1926–1936. French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton 1988; idem, *Z dziejów dyplomacji*, Londyn 1988; Z. Wroniak, *Polityka polska wobec Francji w latach 1925–1932*, Poznań 1987.

⁸ E.J. Palyga, *Stosunki konsularne Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970; W. Skóra, *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*, Toruń 2006; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Z dziejów służby konsularnej Drugiej Rzeczypospolitej we Francji. Marsylski okręg kompetencyjny 1919–1940*, „Dzieje Najnowsze” 2016, nr 4, s. 157–162.

⁹ J. Ponty, op. cit., s. 35–50; *Zjazdy i konferencje konsulów polskich we Francji. Protokoły i Referaty 1931–1938*, oprac. H. Chałupczak, E. Kołodziej, Lublin 2009.

polityki względem cudzoziemców. Francja chroniąc własny rynek, podejmowała działania, ograniczając możliwości zarobkowe innym narodowościom. Początkowo rząd francuski zaczął stosować limity procentowe w obsadzie miejsc pracy w danej branży, co skutkowało redukcją etatów. W dalszej perspektywie pogłębiającego się kryzysu zaczął wprowadzać większe obostrzenia zmierzające do zwolnień nie tylko masowych i w konsekwencji do nagminnych wydaleń¹⁰.

Kryzys gospodarczy docierający do różnych gałęzi przemysłu unaoczniał skalę bezrobocia w poszczególnych regionach, a przede wszystkim między departamentami północno-wschodnimi i południowymi. Regiony północno-wschodnie Francji były najbardziej uprzemysłowione i najlepiej prosperujące. Powrót Alzacji i Lotaryngii w granice państwa francuskiego wzmocnił gospodarczo republikę. Warto wspomnieć, iż Francja bardzo szybko podniosła się z kolan po I wojnie światowej, osiągając poziom rozwoju ekonomicznego w 1924 r. porównywalny z tym z 1913 r.¹¹ Dlatego też zatrudniając szerokie masy robotników cudzoziemskich, mogła w znaczący sposób wydzwignąć się gospodarczo. Tereny południowe były w znacznej mierze rolnicze, choć również uprzemysłowione. Warto dodać, iż w basenie Morza Śródziemnego rozwinęło się hotelarstwo, co dodatnio wpływało na rozkwit tegoż regionu, także pod względem ekonomicznym. Ponadto dość dobrze funkcjonowały drobne przedsiębiorstwa prowadzone zazwyczaj przez Włochów¹².

Lata trzydzieste unaocznily, iż zamierający przemysł w departamentach północno-wschodnich wymusił na emigracji polskiej poszukiwanie dróg dalszej egzystencji na ziemi francuskiej, stąd gros ludności wędrowało na południe lub też do zamorskich posiadłości kolonialnych¹³. Gospodarka południa Francji

¹⁰ Archives du Ministère des Affaires Étrangères (dalej: AMAE), Europe, 1930–1940: Pologne, Polonais en France, vol. 433, Ambassade de Pologne, raport ambasady dotyczący ekspulsji, Paris 28.02.1932 r., k. 115–118; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Opieka nad emigracją polską...*, s. 175–194; D.A. Bartnicka, *Status prawny polskiego emigranta we Francji 1900–1939. Dlaczego Francja chętnie przyjmowała polskich robotników?*, w: *Spoglądając na Mariannę. O Francji i Francuzach w pierwszej połowie XX wieku z polskich perspektywy*, red. M. Białokur, A. Karbowski, Opole–Bielsko-Biała 2014, s. 38–55.

¹¹ Ch. Bettelheim, *Ekonomia Francji 1919–1954*, tłum. J. Zborsztyn, Warszawa 1955; A. Broder, *Histoire économique de la France au XX siècle – 1914–1997*, Paris 1998; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Polsko-francuskie stosunki gospodarcze w okresie międzywojennym – nowe postulaty badawcze*, „Przegląd Środkowo-Wschodni” 2016, nr 1, s. 182–214; S. Dorocki, *Kształtowanie się regionów przemysłowych Francji*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu” 2008, nr 10, s. 45–54; J.B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris 1993.

¹² Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dalej: MSZ), 10075, Konsulat RP w Strasburgu do Rady Emigracyjnej w Paryżu, w sprawie ogólnego zarysu sytuacji na rynku pracy we wschodniej Francji, Strasburg 7.10.1932 r., k. 123–130; zob. A. Ambrochowicz-Gajownik, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919–1940*, Warszawa 2019.

¹³ S. Gołąbek, *Związki Polski i Polaków z Afryką do roku 1945*, Warszawa–Łódź 1978; J. Knopek, *Migracje Polaków do Afryki Północnej w XX wieku*, Bydgoszcz 2001;

dawała większe szanse, przynajmniej na chwilowe zatrudnienie. Warto wspomnieć, iż zmienił się charakter wykonywanej pracy – ze stałej na sezonową, a osoby pracujące w przemyśle przechodziły do rolnictwa. Stąd też wielu robotników wykwalifikowanych z północy szukało zarobku choćby na roli.

Największe bezrobocie objęło przemysł włókienniczy, metalowy i mechaniczny oraz budowlany. Następnie kryzys dosięgnął przemysłu papierniczego i spożywczego, fryzjerstwa, służby domowej oraz transportu¹⁴. Jednakże największe bezrobocie uwidoczniło się w górnictwie, w którym zatrudnionych Polaków było sporo na tle innych grup zawodowych w całej Francji. Warto dodać, że we wschodnich departamentach emigranci pracowali w kopalniach węgla, rudy, sody i soli oraz w ciężkim przemyśle metalurgicznym. Zagłębie Lotaryngii było bogate w rudę żelaza, węgiel i potężny przemysł metalurgiczny, zajmując drugie miejsce zaraz po Stanach Zjednoczonych, zagłębie Miluzy zaś w kopalnie soli potasowych i przemysł włókienniczy, pod względem zasobów plasując się tuż za Niemcami. Przed wojną na tych terenach rozwijał się potężny przemysł, stanowiący 80% całej produkcji Cesarstwa Niemieckiego. Podczas wojny nastawiony był wybitnie na potrzeby wojenne i rozwijał się bez żadnych przeszkód. Dlatego też przyłączenie tych obszarów miało znaczenie dla gospodarki francuskiej. Należy jednak wspomnieć, iż traktat wersalski stworzył nową sytuację dla mieszkańców tych ziem i po wojnie 300 tys. Niemców opuściło Alzację i Lotaryngię, a ich miejsce zastąpiła emigracja polska i włoska¹⁵. Wspomniane narodowości bardzo często szukały zarobku przy pracach fortyfikacyjnych na granicy francusko-niemieckiej, konkurując ze sobą. Występowały liczne przypadki szpiegostwa ze strony tej drugiej grupy, co znacznie obniżało zaufanie pracodawców¹⁶. Pracowano zwykle na określony czas i akord, przy nadzorze czynników wojskowych, lecz z inicjatywy prywatnych przedsiębiorstw.

Losy emigracji polskiej w latach trzydziestych były niepewne pod względem warunków egzystencjalnych oraz zmiennej polityki w stosunkach bilateralnych obu państw. Rząd polski wszelkimi sposobami starał się zatrzymać rzesze Polaków, francuski zaś podejmował działania zmierzające do pozbycia się ich. Sytuacja była na tyle poważna, iż władze polskie nie potrafiły sobie z nią poradzić. Nad Wisłą uważano, że należy egzekwować od strony francuskiej

A. Ambrochowicz-Gajownik, *Powstanie Konsulatów Honorowych II RP w Afryce Północnej – wybrane problemy*, „Dzieje Najnowsze” 2012, nr 3, s. 3–19; P. Puchalski, *The Polish Mission to Liberia, 1934–1938: Constructing Poland’s Colonial Identity*, „The Historical Journal” 2017, nr 4, s. 1071–1096.

¹⁴ AAN, MSZ, 10074, Ambasada RP w Paryżu do Rady Emigracyjnej w Warszawie, w sprawie bezrobocia, Paryż 8.04.1932 r., k. 112–114.

¹⁵ Ibidem, 10075, Konsulat RP w Strasburgu do Rady Emigracyjnej w Paryżu, w sprawie ogólnego zarysu sytuacji na rynku pracy we wschodniej Francji, Strasburg 7.10.1932 r., k. 123–130.

¹⁶ AAN, Sztab Główny, 616/A.II.52, Notka informacyjna w sprawie penetracji włoskiej we Francji, k. 35.

postanowienia konwencji emigracyjnej, które właśnie w latach trzydziestych były trudne do zrealizowania. Ponadto próbowano zaradzić przystosowaniu się do życia w społeczeństwie francuskim. Procesu tegoż jednak nie dało się uniknąć ani powstrzymać.

Dokonane zmiany w resorcie MSZ, objęcie fotela ministra przez Józefa Becka¹⁷ oraz wybór Wiktora Tomira Drymmera na szefa Departamentu Konsularnego, przyczyniły się do zwiększenia zainteresowania emigracją zarobkową, kładąc nacisk na szerzenie pośród niej patriotyzmu, posługując się służbą konsularną i licznymi organizacjami oraz prowadzenie nauczania w języku polskim. Działania te przynosiły wymiar pozytywny, jednak należy pamiętać, iż stosowanie nakazu wydalenia przez rząd francuski dawało minimalne szanse na powodzenie całego przedsięwzięcia. Wówczas emigranci decydowali się częstokroć na naturalizację. Jednakże u podstawy tej sytuacji leżała zła kondycja finansowa II Rzeczypospolitej.

Praca placówek konsularnych na terenie Francji wymagała w tych trudnych latach umiejętnej współpracy z przedstawicielami władz miejscowych. Owe zadanie nie należało do łatwych, tym bardziej że konsulowie zazwyczaj mieli ograniczone pole działania. W myśl ogólnej zasady płynącej z centrali powinni oni prowadzić interwencje w sprawach ekspulsji, dążyć do wywierania nacisku na prefektów w celu wypłacania zapomóg dla bezrobotnych i udzielania pomocy finansowej na powrót do Polski. W wielu przypadkach, w drodze specjalnych zabiegów, niektóre sprawy układały się pomyślnie, choćby przesunięcie robotników do innego zakładu pracy lub udzielenie zapomogi i opłacenie podróży do Polski. W pozostałych wypadkach sprawy nieprzynoszące zbyt pozytywnego rezultatu konsulowie odsyłali do ambasady i centrali. Kierownicy placówek konsularnych niejednokrotnie w swych obszernych raportach wysyłanych do centrali poruszali wszelakie kwestie merytoryczne i kusili się na własne spostrzeżenia. Były one na tyle istotne, iż tylko oni znając realia pracy na najniższym szczeblu, wiedzieli, jak zaradzić pewnym kluczowym sprawom. Niemniej jednak podnoszone postulaty przez konsulów zostawały niejednokrotnie pominięte przez centralę. Charakter całej kwestii najlepiej oddaje postulat konsula w Strasburgu, który apelował do władz zwierzchnich, iż niezbędne są działania zmierzające do wpływania na decydentów na szczeblu lokalnym w celu zahamowania ekspulsji. Sugerował, ażeby honorować ich odznaczeniami państwowymi, wiedząc, iż Francuzi chętnie przyjmują tego typu wyróżnienia. Uważał, że mogą one złagodzić nastroje w podległych mu departamentach¹⁸. Z niewiadomych przyczyn otrzymał z centrali bardzo wymijającą odpowiedź, stawiającą go w dość niezręcznej sytuacji, ponieważ

¹⁷ Zob. M. Kornat, M. Wołos, *Józef Beck. Biografia*, Kraków 2021.

¹⁸ AAN, MSZ, 10075, Konsulat RP w Strasburgu do Rady Emigracyjnego w Paryżu, w sprawie ogólnego zarysu sytuacji na rynku pracy we wschodniej Francji, Strasburg 7.10.1932 r., k. 123–150.

został pouczony, iż raporty winny być pisane szczegółowo, bez jakichkolwiek dodatkowych sugestii. Analiza prowadzi do wniosku, że konsul nie mógł nakreślić raportu z innymi propozycjami rozwiązania problemów, z którymi się stykał, gdyż wymienił już wszystkie wymagane elementy. Pochylając się nad tą kwestią, rodzą się pytania, które pozostają wciąż otwarte, a wiążą się z oceną sytuacji przez władze w Polsce. Postawa centrali była nader sprzeczna z ogólną ideą wspierania emigracji polskiej we Francji – jej zatrzymaniu i krzewienia wszelkich przejawów polskości. Ambasada reprezentująca państwo polskie, ale także stanowiąca element struktury organizacyjnej MSZ, wspomagała konsulaty na tyle, na ile było to możliwe. Ambasadora Alfreda Chłapowskiego niejednokrotnie obwiniano o brak większego zaangażowania w sprawy emigracji, lecz postępował on zgodnie z poleceniami swoich przełożonych¹⁹. Zatem można pokusić się o stwierdzenie, iż losy Polaków były przedmiotem rozgrywek między stronami francuską a polską. Kolejny wniosek, jaki się nasuwa, to stwierdzenie, iż francuska Polonia stanowiła raczej balast dla II Rzeczypospolitej²⁰. Niechęć do jej powrotu wynikała ze znacznego przyrostu naturalnego i złej kondycji gospodarczej kraju. Tymczasem Francja, pozostająca w krytycznej sytuacji gospodarczej, nie mogła pozwolić sobie na prowadzenie polityki imigracyjnej w dotychczasowych założeniach, również pod względem zobowiązań wynikających z konwencji emigracyjnej z 1919 r.

Konsulowie odbywając liczne rozmowy z władzami miejscowymi, przekonwali, że kryzys skończy się dość szybko, a mianowicie w 1933 r., i proces reemigracji przysporzy więcej szkody Francji, gdyż będzie ona ponosiła kolejne straty finansowe w sprowadzaniu nowych cudzoziemców. Owe założenie okazało się błędne, ponieważ od tego roku nasilił się kryzys i republika poczęła zwiększać obostrzenia względem emigrantów. Postawa strony polskiej świadczyła nade wszystko o bezsilności, a reakcje przedstawicieli na szczeblu lokalnym były różne względem kierowników placówek konsularnych. Prefekt z Moselle oznajmił, żeby konsul wziął pod uwagę zbliżającą się redukcję robotników i przygotował się na liczną reemigrację. Ponadto zastrzegł, że Polacy nie otrzymają zasiłków, a jedynie ekwiwalent w postaci bonów na podróż do Polski. Natomiast z Meurthe-et-Moselle obiecał zapomogi osobom, które nie będą mogły znaleźć pracy poprzez gminy²¹.

Warto nadmienić, że emigrantom przysługiwały, w myśl konwencji z 1919 r., zasiłki i zapomogi z francuskich kas gminnych. Jednakże musieli

¹⁹ M. Wołos, *Alfred Chłapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 2001, s. 275.

²⁰ Powyższy wniosek poświadcza stwierdzenie MSZ z 1919 r., zanim została podpisana konwencja emigracyjna z Francją, iż „Wychodźstwo jest złem koniecznym i należy do zagadnień politycznie drażliwych”. E. Kołodziej, *Wychodźstwo zarobkowe...*, s. 78.

²¹ AAN, MSZ, 10074, Konsulat w Strasburgu do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w sprawie bezrobocia i sytuacji na terenie, Strasburg 29.01.1932 r.

oni spełnić kilka warunków, by zakwalifikować się do pobierania pieniędzy. Każdy emigrant, ażeby otrzymać zapomogę z tytułu bezrobocia, winien przez pół roku pracować i mieszkać w danym departamencie. Natomiast tymi, którym nie przysługiwały zapomogi, opiekowała się Assistance Publique, traktując ich jako ubogich. Osoby pracujące początkowo w przemyśle, a podejmujące pracę w rolnictwie, również nie mogły dostać zasiłku. Zazwyczaj merowie tłumaczyli to przerwą w ciągłości pracy lub meldunku, a kwestie te podnosił w swych raportach konsul w Lyonie²². Ponadto od 1931 r. władze francuskie zadeklarowały pokrywanie kosztów podróży do granicy polskiej²³. Société Générale d'Immigration była organizacją zajmującą się transportem Polaków, stanowiącą konkurencję dla polskiej firmy Orbis. Koszt transportu jednej osoby wynosił 250 fr. Tymczasem miejscowe władze francuskie źle interpretowały ów okólnik i wręcz pisały w gazetach lokalnych o rozdawaniu bonów na wyjazd do Polski. Sytuację taką zaobserwował konsul w Lille. Natomiast w okręgu kompetencyjnym konsulatu w Tuluzie dyrekcja kopalni oznajmiła, że nie pokryje kosztów przejazdu zwolnionym emigrantom, natomiast będzie informować konsula na bieżąco o kolejnych zwolnieniach²⁴.

MSZ, przejmując ster spraw emigracyjnych w 1932 r., wydało zarządzenie, w którym scedowało obowiązki związane z repatriacją na konsulats Strasburgski. Niniejsza placówka określana była jako „piekło na ziemi”, co okazało się zasadne, patrząc przez pryzmat choćby liczby emigrantów w tymże okręgu konsularnym i ponoszenia dodatkowych kosztów związanych z pracą przy sprawach reemigracyjnych. Warto wspomnieć, że emigranci nie zważając na fakt, że opiekę nad nimi sprawował konkretny konsulats, częstokroć kierowali się bezpośrednio do Strasburga z prośbą o pomoc materialną czy w sprawach paszportowo-wizowych²⁵. Wtenczas dochodziło również do pewnych animozji pomiędzy placówkami. Konsulats w Strasburgu także przydzielał bony na podróż do kraju, współpracując z Orbisem, wówczas gdy strona francuska nie pokrywała kosztów. Dlatego też konsulatsy mające mniejszą liczbę emigrantów na swym terenie otrzymywały pomniejszoną pulę dofinansowania. W takowej sytuacji znalazła się placówka marsylska, która popadła w konflikt ze Strasburgską.

²² Ibidem, 10077, Konsulats RP w Lyonie do Rady Emigracyjnego w Paryżu, w sprawie rynku pracy, Lyon 7.11.1933 r., k. 252–253.

²³ AMAE, vol. 433, Le Ministre du Travail à Monsieur le Ministre des Affaires étrangères, Paris 28.04.1934 r., k. 214; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Opieka nad emigracją polską...*, s. 175–194.

²⁴ AAN, MSZ, 10074, Konsulats RP w Tuluzie do Pana Rady Emigracyjnego w Paryżu, w sprawie redukcji personelu robotniczego w Houilleres d'Aubin, Tuluz 22.02.1932 r. k. 78–84.

²⁵ Ibidem, 10075, Konsulats RP w Strasburgu do MSZ w sprawie emigracji, Strasburg 9.05.1932 r., k. 119–120; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Opieka nad emigracją polską...*, s. 175–194.

III Republice w okresie wzmożonego kryzysu gospodarczego łatwiej było pokryć koszt podróży, aniżeli wypłacać regularnie zasiłki czy też zapomogi. Te ostatnie wypłaty okazały się mniej korzystne dla skarbu państwa. Wówczas na terenie Francji funkcjonowało 961 kas dla bezrobotnych, obejmujących 2531 gmin zamieszkałych przez 18 893 409 mieszkańców²⁶. Biura pośrednictwa pracy otrzymały tymczasem 342 988 zgłoszeń o pracę, których rzecz jasna nie mogły zrealizować. Natomiast osobom posiadającym kwalifikacje i doświadczenie o wiele łatwiej było znaleźć zatrudnienie. Przedsiębiorstwa, by uniknąć w szybkim tempie masowych zwolnień, zaczęły wdrażać ograniczenia w liczbie dni pracy, stosując tzw. świętówki. Początkowo zwalnianych kierowano do rolnictwa, lecz nie każdy gospodarz spoglądał przychylnym okiem na ową praktykę. Dlatego też konsulowie, na podstawie decyzji wydanej przez ówczesnego ministra spraw zagranicznych Becka, walczyli o miejsca pracy, byle tylko ograniczyć liczbę reemigrantów, wysyłając ich na rolę²⁷. Kierownicy placówek konsularnych parokrotnie podnosili ów problem, obserwując zmieniającą się sytuację na rynku pracy. Stwierdzali, że zwalnianie samotnych mężczyzn, mobilnych, nieobciążonych rodziną i co istotne, mniej podatnych na asymilację, stanowiło absurd. Niedorzecznością było również odsyłanie wielodzietnych rodzin do Polski. Kolejne sygnały płynące do Polski to kwestie związane z faktem, że to osoby utrzymujące swoje rodziny w kraju winny wrócić, na co zwracali uwagę konsulowie. Głosy te unaoczniają po raz kolejny bezsilność i brak sprecyzowanej polityki względem emigracji. Warto dodać, że najczęściej zwalniano mężczyzn w wieku 55 lat, którym przysługiwały renty. Jednakże sprawa ta również nie była prosta i deklaratywna, jak mówiły o tym umowy uzupełniające podpisaną w 1919 r. konwencję emigracyjną²⁸. Istotną kwestią, o której warto pamiętać, było przychylne nastawienie niektórych kopalń, które wysyłały pisma do władz centralnych, ażeby Polacy mogli kontynuować pracę we Francji. Tymczasem kopalnia Noeux w Lille prowadziła swoistego rodzaju rozgrywkę, wykorzystując sytuację emigracji polskiej, w celu zwiększenia kontyngentów. Do tego typu wniosków doszedł ówczesny konsul generalny Stanisław Kara²⁹.

²⁶ AAN, MSZ, 10074, Ambasada RP w Paryżu do Rady Emigracyjnego w Warszawie, w sprawie bezrobocia, Paryż 8.04.1932 r., k. 112–114.

²⁷ AMAE, vol. 434, Polonais en France, Ministère des Affaires étrangères note pour la sous-direction d'Europe, Paris 23.10.1934 r., k. 103.

²⁸ *Zjazdy i konferencje...*, dok. 32, s. 387–388.

²⁹ AAN, MSZ, 10077, Konsulat Generalny RP w Lille do Rady Emigracyjnego w Paryżu, pismo w sprawie zwolnień masowych emigracji polskiej, Lille 31.10.1933 r., k. 246–248. W następnym roku konsul generalny w Lille Stanisław Kara wystąpił z oficjalnym pismem do prefekta departamentu Pas-de-Calais w Arras w celu poinformowania, iż rząd polski nie będzie pokrywał kosztów podróży osób objętych ekspulsją, prosząc o wsparcie strony francuskiej. Jednym z argumentów było wyjawienie, iż rząd polski nie przeznaczył na ten cel żadnych funduszy. AMAE, vol. 434, Consulat Général de Pologne à Lille à Monsieur Préfet du Pas-de-Calais à Arras, Lille 28.11.1934 r., k. 144.

Na południu Francji, w Marsylii, doszło do incydentu, którego wymiar sprawy otarł się o prokuraturę tegoż miasta. Otóż na łamach „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”, wydawanego w Krakowie, zamieszczono ogłoszenie fabryki obuwia w Romans, departament Drôme, o zapotrzebowaniu na 100 młodych robotników. Napisane zostało przez niejakiego Łakomego, rzekomego emisariusza tejże firmy. Wówczas owa nota zaniepokoiła redaktora naczelnego, ponieważ zawierała błędy ortograficzne oraz niejasności odnośnie do sprowadzania emigrantów z Polski. Informacja natychmiast trafiła do konsula marsyjskiego Witolda Obrębskiego. Kierownik placówki niezwłocznie zaprosił na rozmowę Łakomego, chcąc wyjaśnić sytuację. Konwersacja obu panów sprowadziła się do poinformowania prokuratury marsyjskiej o podejrzeniu wyłudzenia pieniędzy przez „emisariusza”. Tymczasem prokurator oznajmił, że ogłoszenie nie świadczy o przestępstwie. Obrębski bezzwłocznie postanowił dowieść prawdy i przeprowadzić śledztwo. Poprosił swoich współpracowników, aby napisali listy o pracę do Łakomego, najlepiej z błędami ortograficznymi, by nie wzbudziły podejrzeń. Przypuszczenia konsula okazały się zasadne, a potwierdzeniem sprawy była informacja fabryki z Romans o braku zainteresowania zatrudnieniem emigrantów polskich³⁰.

Kolejne zagadnienie, nad którym warto się pochylić, to sprawa kobiet pracujących na roli lub w charakterze służby domowej oraz dzieci mających możliwość zarobkowania po ukończeniu 13. roku życia według przepisów francuskich. W 1929 r. MSZ wydało specjalny okólnik zakazujący podejmowania pracy kobietom bez żadnego zaplecza w postaci rodziny lub znajomych we Francji. Akcja ta miała na celu przeciwdziałanie nieetycznemu zachowaniu pracodawcy wobec kobiet samotnie pracujących na roli. Władze polskie chciały w pełni kontrolować wyjazdy niewiast do Francji. Wówczas nad Polkami czuwały inspektorki znad Wisły, jednakże z racji zmniejszenia zapotrzebowania na polskie robotnice analogiczne stanowisko zajęły kobiety z Czechosłowacji. Tymczasem gospodarze chętniej zaczęli sprowadzać do pracy emigrantki z Węgier. Ogromnym zainteresowaniem cieszyła się służba domowa. Niejednokrotnie Francuzi okazywali zadowolenie z pracy Polek. Dlatego też nad Wisłą nie oponowano przeciw ich zatrudnianiu. Ponadto pozwalało to kobietom pracującym na wsi na migrację do miast. Każdy emigrant chcąc znaleźć pracę we Francji, musiał posiadać ważne karty tożsamości. W latach trzydziestych administracja francuska skłaniała się ku temu, ażeby ich nie przedłużać, co też skutkowało ekspulsjami. Tymczasem kobiety przechodzące ze wsi do miasta nie zawsze posiadały ważny tenże dokument i w tym akurat wypadku nikt nie respektował aż nadto owych przepisów. Można stwierdzić, iż ta sytuacja była swego rodzaju precedensem. Natomiast w przypadku młodocianych władze francuskie w okresie kryzysu

³⁰ AAN, MSZ, 10078, Konsulat RP w Marsylii do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Marsylia 31.01.1934 r., k. 31–33.

odmawiały podejmowania pracy zarobkowej, co wpływało niekorzystnie na egzystencję nieraz wielodzietnych rodzin. Dzieci niejako były siłą wspomagającą budżet danej rodziny, zwłaszcza gdy nie istniał przymus pobierania przez nich nauki.

Polska emigracja we Francji w korelacji z innymi nacjami była jedną z nielicznych, które przybrały spore rozmiary w okresie międzywojennym, lecz należy pamiętać, iż najpotężniejszą stała się emigracja włoska. Przez wiele lat wytworzyła własną samodzielną pozycję społeczną. Ponadto zdołała wykrzesać z siebie pewien procent ruchliwej i wpływowej inteligencji, przenikając do lokalnego życia gospodarczego, społecznego, administracyjno-politycznego, uzyskując tym samym szerokie wpływy i lepsze stanowiska zawodowe. Wówczas na terenie wschodniej Francji znaczna liczba dużych przedsiębiorstw, rzecz jasna prywatnych, była w jej rękach. Zatem można stwierdzić, że nacja włoska zarządzała niekiedy wewnętrzną strukturą nie tylko przedsiębiorstwa czy kopalni, co zwiększało tym samym możliwość zatrudniania swoich rodaków. Obraz ten najlepiej widać na południu Francji, zwłaszcza w samym sercu Prowansji i Lazurowego Wybrzeża – mieście portowym – Marsylii, gdzie Włosi wpływali częstokroć na losy tegoż miasta³¹. Ponadto kierując się w stronę Riwiery Francuskiej, język francuski został wyparty przez włoski, co oznaczało, iż opanowali oni pas wybrzeża Morza Śródziemnego. Wówczas reprezentowali wszystkie branże zawodowe oraz promowali rodzime produkty. W 1933 r. było ich 300 tys. na południu Francji. W Marsylii zaś ich liczba wynosiła 12 717 osób³². Natomiast w północno-wschodnich departamentach żyło ok. 90 tys.³³

Patrząc przez pryzmat funkcjonowania sieci konsularnych we Francji, należy wspomnieć, że decentralistyczny system opieki konsularnej, zezwalający na posiadanie w każdym większym skupisku emigracyjnym własnych placówek, umożliwiał danej nacji łatwiejsze wpływanie na władze lokalne, a nierzadko i centralne. Polska sieć konsulatów etatowych nie była wcale mała, ale nie rozwinęła się tak jak w pozostałych państwach. Dlatego też emigracja polska była wypierana przez włoską, ale także przez inne nacje. Na początku lat trzydziestych Francję opuściło najwięcej Polaków; według szacunków – 24 570³⁴. Na drugim miejscu uplasowali się Hiszpanie – 18 924,

³¹ B.D. Graham, *Choice and Democratic Order. The French Socialist Party, 1937–1950*, New York 1994; zob. A. Ambrochowicz-Gajownik, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża...*, passim.

³² Archives départementales des Bouches-du-Rhône, Police. Préfecture/Police administrative, 1800–1952, 4 M 946, Préfecture des Bouches-du-Rhône à Monsieur le Maire de Marseille, Tableau – Statistique, Marseille 4.12.1934 r.

³³ AAN, Sztab Główny, 616/A.II.52, Notka informacyjna w sprawie penetracji włoskiej we Francji, k. 28.

³⁴ Strona francuska podaje zaś nieco większą liczbę Polaków opuszczających Francję w 1934 r. Wyniosła ona 30 227 osób. AMAE, vol. 434, Annexe à la lettre de l'Ambassade de France, Varsovie 25.07.1935 r., k. 232.

w dalszej kolejności Czesi – 13 523, Włosi – 13 046, Portugalczycy – 12 564 oraz Niemcy – 4268³⁵.

Polskie placówki konsularne bacznie przyglądały się ruchowi emigracyjnemu. Tego typu zabiegi umożliwiały decydom polskim podejmowanie negocjacji z władzami francuskimi w celu zatrzymania emigrantów polskich czy to w przemyśle, czy rolnictwie. Statystyki w tym zakresie prowadziła Ambasada Polska w Paryżu. Oczywiście były one sukcesywnie sporządzane na podstawie danych przesyłanych z konsulatów oraz francuskich oficjalnych urzędów. Do lutego 1932 r. przyjechało do pracy w przemyśle 326 osób, na rolę zaś 598, a wyemigrowało z Francji 20 tys. osób. Liczby te pokazują ciągle zapotrzebowanie rąk do pracy w rolnictwie. W ogólnej liczbie Polaków we Francji żadna osoba nie została zatrudniona w przemyśle, natomiast na rolę przybyło 122 osób, z Francji zaś wyjechało 7008 osób³⁶. Tymczasem do stycznia 1933 r. wyemigrowało 1871 Polaków, a także Belgów (najwięcej). Pracę w przemyśle otrzymało najwięcej Włochów i Niemców, w rolnictwie zaś Włochów i Hiszpanów³⁷. Na podstawie spisu ludności przeprowadzonego we Francji oszacowano, iż liczba Polaków wynosiła 523 900 osób w 1934 r.³⁸

Emigrację polską we Francji w latach nasilającego się kryzysu ekonomicznego należy rozpatrywać również pod względem inicjowania życia kulturalno-oświatowego, którego główną przesłanką było podtrzymywanie świadomości narodowej. Do akcji tej włączyły się nie tylko konsulaty, ale także organizacje społeczne, tak centralne, jak i lokalne. Dlatego też Beck obejmując resort MSZ, dążył do tego, aby placówki zagraniczne podtrzymywały kontakt z organizacjami lokalnymi, roztaczając tym samym bezpośrednią opiekę nad emigrantami³⁹. Wówczas w celu scentralizowania i ujednoczenia organizacji w 1934 r. utworzono Światowy Związek Polaków z Zagranicy. W interesującym nas okresie poruszane sprawy nie należały do łatwych zarówno dla przedstawicieli rządu polskiego, jak i samych emigrantów. W tych aspektach

³⁵ AAN, MSZ, 10075, Konsulat RP w Strasburgu do Rady Emigracyjnego w Paryżu, w sprawie ogólnego zarysu sytuacji na rynku pracy we wschodniej Francji, Strasburg 7.10.1932 r., k. 123–130.

³⁶ Ibidem, Ambasada RP w Paryżu do Urzędu Emigracyjnego w Warszawie, Paryż 16.02.1932 r., k. 70–72.

³⁷ Ibidem, 10077, Ambasada RP w Paryżu do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, w sprawie rynku pracy we Francji w styczniu 1933 r., Paryż 17.02.1933 r., k. 3–10.

³⁸ Biblioteka Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego w Londynie, 2066/rkps, Polska Agencja Prasowa „Światpol”, Materiały poświęcone Polonii francuskiej, Londyn 10.07.1944 r., k. 1. Francuskie dokumenty potwierdzają ową liczbę. Według szacunku w nich zawartego było ok. 600 Polaków. AMAE, vol. 434, Monsieur Laroche Ambassadeur de France en Pologne à son Excellence Monsieur Barthou Ministre des Affaires Étrangères à Paris, Varsovie 13.08.1934 r., k. 16.

³⁹ P. Lossowski, *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej. Z dziejów polskiej służby zagranicznej*, Warszawa 1992, s. 208; W.T. Drymmer, *W służbie Polsce. Wspomnienia żołnierza i państwowca z lat 1914–1947*, Kraków 2014, s. 169–170.

zawiodła polska polityka emigracyjna⁴⁰. Za wszelką cenę starano się przeciwdziałać asymilacji, co było jak najbardziej wskazane i właściwe, niemniej jednak sytuacja gospodarcza III Republiki minimalizowała szanse powodzenia. Stąd wielu emigrantów chcąc uniknąć wydalenia z Francji, starało się o naturalizację. Ustawodawstwo francuskie zmierzało w kierunku ułatwiania cudzoziemcom przyjmowania obywatelstwa, tak aby masy imigrantów nie tworzyły mniejszości narodowych i nie podważały jednolitości III Republiki. Każdy emigrant przebywający we Francji co najmniej pięć lat mógł starać się o naturalizację, a mówiła o tym ustawa z 10 VIII 1927 r. Okres ten mógł zostać skrócony do roku, wówczas gdy osoba służyła w Legii Cudzoziemskiej lub zawarła związek małżeński z osobą z państwa przyjmującego. Dlatego też owa ustawa rozwiązywała ręce państwu polskiemu, zwłaszcza w latach trzydziestych. Oficjalnie walczono z tym zjawiskiem, omawiając go niejednokrotnie na zjazdach konsularnych. Próbowano podsycać, poprzez wymiar społeczno-kulturalny, pośród naturalizowanych poczucie przywiązania narodowego do Polski. Na ile idea była piękna, na tyle emigranci, przyjmując obywatelstwo francuskie, utożsamiali się ze społeczeństwem tegoż państwa. Naturalizacja odbywała się na wielu płaszczyznach. Pierwsza to kwestia polityczna, gdyż Polonia francuska z obowiązku uczestniczyła życiu politycznym – wybory na szczeblu centralnym i lokalnym. Drugim czynnikiem była kwestia ekonomiczna – podatki z przychodów oraz konsumpcja wpływały do francuskiego skarbu państwa. W tym miejscu warto przytoczyć słowa Stanisława Jurkiewicza, który potwierdził, że II Rzeczpospolita liczyła na naturalizację Polaków, gdyż „lepiej jeśli nasi obywatele wynarodowiają się wzmacniając Francję, niżby musieli żyć u nas w głodzie i nędzy”⁴¹. Jednakże w ogólnych założeniach państwa polskiego emigracja polska miała być narzędziem politycznym i ekonomicznym, przenikającym francuskie czynniki. Zbytne spłylenie owego problemu uniemożliwiło wykorzystanie tegoż potencjału.

Istotną i nader ważką kwestią w tym czasie było nasilanie się pośród emigrantów polskich zgłaszania akcesu do ruchów lewicowych – CGT i CGTU, w tym także komunistycznego. Obie organizacje skrzętnie podsycaly hasła obrony praw cudzoziemców⁴². Warto wspomnieć, iż w latach dwudziestych

⁴⁰ Ustawa emigracyjna weszła w życie 15 XII 1927 r. E. Kołodziej, *Wychodźstwo zarobkowe...*, s. 113–114.

⁴¹ Ibidem, s. 124.

⁴² Zob. K. Maj, *Polscy komuniści we Francji 1919–1946*, Warszawa 1971, s. 39–45. CGT – Confédération Générale du Travail (Powszechna Konfederacja Pracy). Związek ten istniał do 1935 r., do momentu połączenia się z CGTU – Confédération Générale du Travail Unitaire (Powszechna Zjednoczona Konfederacja Pracy), będącą pod wpływami Francuskiej Partii Komunistycznej. Najbardziej znaną postacią nawołującą do wstępowania w szeregi CGTU był Tomasz Olszański. Archives Nationales, Police générale, vol. 469, Commissariat special de Saint-Etienne à le Directeur de la Sûreté Générale Contrôle Général des Sces de Police administrative, Saint-Etienne 22.12.1927 r.

widoczne było integrowanie się Polaków z tymi ugrupowaniami, co w konsekwencji doprowadziło do powstania polskiej sekcji CGT⁴³. Dopóki działania Polaków w tej pierwszej organizacji nie zagrażały interesowi polskiemu, konsulaty po cichu je popierały z czysto pragmatycznego punktu widzenia, a mianowicie zahamowania wydaleń z Francji⁴⁴. Natomiast większe zagrożenie dla II Rzeczypospolitej stanowiła druga organizacja, ponieważ oficjalnie emigranci nie mogli do niej wstępować, chyba że posiadali obywatelstwo francuskie, a skutkowało to wydawaniem przez Francuzów nakazu ekspulsji, co też dla strony polskiej było niepożądane. Tymczasem emigranci stali po drugiej stronie barykady polskiej polityki emigracyjnej, ponieważ z jednej przeciwdziałano asymilacji, z drugiej zaś nie dopuszczano do licznych powrotów do kraju. Owa sytuacja negliżowała działania Polski poprzez brak przemyślanych kroków, przyczyniając się do zwiększenia pracy na tym odcinku. Wówczas służba konsularna odpowiedzialna za los emigracji borykała się z wieloma problemami, którym nie potrafiła w większości przypadków zaradzić i sprostać. Ażeby zapobiec rozwijającemu się procesowi asymilacji, państwo polskie winno słuchać głosów emigrantów i odpowiednio zaspokajać ich potrzeby, choćby w szkolnictwie. Dyrektor Departamentu Konsularnego MSZ Drymmer oznajmił, że „[...] w terenie chodzi o wychowanie obywatelskie, a nie o gramatykę”⁴⁵. Ta idea miała nie tylko podporządkować nauczycieli ówczesnej władzy, ale także wpajać wartości niepodległościowe młodzieży. Stanisław Kara, radca emigracyjny przy Ambasadzie RP w Paryżu, zachęcał polskich harcerzy do podejmowania części zadań nauczycielskich we wszystkich miejscowościach, w których były duże skupiska Polaków⁴⁶. Władze sanacyjne dążyły do objęcia pełną kontrolą wszystkich organizacji polskich oraz całej akcji kulturalno-społecznej, ze względu na wszelkie przejawy niesubordynacji wobec nich. Ponadto przypomnieć należy, że subwencje na organizacje społeczne z racji złej kondycji finansowej II Rzeczypospolitej w tym okresie sukcesywnie pomniejszono. Organizowanie i obchodzenie świąt narodowych w barwach biało-czerwonych było potrzebą najwyższej wagi, niemniej jednak umacnianie więzi z krajem w tych krytycznych latach nie powiodło się.

Konkludując, działania przedstawicieli władz polskich wobec emigracji polskiej we Francji w okresie kryzysu ekonomicznego wykluczały się na polu przeciwdziałania asymilacji i utrudniania powrotu do kraju. O ile dało się zatrzymać znaczną liczbę Polaków we Francji, o tyle podejmowanie działań zmierzających do powstrzymania procesu integrowania się ze

⁴³ Polska sekcja CGT została zawiązana 22 III 1924 r. Ibidem, *L'Union des Travailleurs Polonais en France et le CGT*, 2.05.1925 r.

⁴⁴ *Zjazdy i konferencje...*, dok. 29, s. 341–342.

⁴⁵ W.T. Drymmer, op. cit., s. 169–170.

⁴⁶ E. Gogolewski, *Szkolnictwo polskie we Francji (1833–1990)*, Wrocław 1998, s. 38–39.

społeczeństwem francuskim skazane było na niepowodzenie. Strona polska fakt, że wielu emigrantów pragnęło powrotu do ojczyzny, odbierała jako efekt negatywnej postawy Francji wywołany następstwami kryzysu gospodarczego. W tym czasie emigranci, obawiając się o własny los, poszukiwali możliwości kontynuowania pracy we Francji. Dlatego też kwestie związane z aspektami społeczno-kulturalnymi schodziły na dalszy plan. Ponadto kondycja finansowa państwa polskiego również uniemożliwiała realizację całokształtu założeń polityki emigracyjnej, które pozostawały w cieniu chłodnych w tym okresie stosunków bilateralnych. Emigracja polska we Francji bez wątplenia uznawana była za instrument w rozgrywkach politycznych obu państw, niemniej jednak należy mieć na uwadze, że pomysły polskiej służby konsularnej, które mogły przyczynić się do umocnienia pozycji Polonii francuskiej, poddawane pod rozważenie władzom zwierzchnim, traktowano marginalnie.

Streszczenie

Losy polskiej emigracji zarobkowej we Francji w latach kryzysu ekonomicznego rysowały się nieszczególnie. Jej egzystencja uzależniona była od polityki wewnętrznej Francji, wówczas niełatwej, a także od ogólnych relacji polsko-francuskich. Strona francuska próbowała wszelkimi sposobami wydalić jak najwięcej emigrantów polskich, polska zaś starała się zahamować ten proces, ale próby te nie przyniosły pozytywnych rezultatów. Emigracja polska stała się narzędziem w rozgrywkach między oboma krajami i dla obu stron była niejako obciążeniem. Z jednej strony państwo francuskie wprowadziło obostrzenia ograniczające pracę i tym samym przymus reemigracji, a z drugiej Polska, borykając się z kryzysem, nie była w stanie przyjąć powracających rodaków do kraju. Dlatego też ważną kwestię stanowiło egzekwowanie zobowiązań od rządu francuskiego, wynikających z konwencji emigracyjnej. Ponadto zadania związane z jej organizacją oraz przejawami wszelkiej aktywności wykonywała służba konsularna II RP, której wyniki pracy niekiedy przynosiły wiele korzyści, niemniej jednak nie zawsze były one doceniane z perspektywy centrali MSZ w Warszawie. Dlatego głównym zadaniem służby konsularnej było dbanie o interesy emigrantów poprzez utrzymywanie poprawnych stosunków z władzami miejscowymi. Niemniej jednak czynniki rządowe na szczeblu lokalnym wypełniały wolę władz zwierzchnich, co też utrudniało uzyskiwanie pozytywnych rezultatów dla polskiej emigracji.

The History of Polish Emigration in France during the Economic Crisis – a New Research Perspective

The fate of Polish economic emigrants in France during the economic crisis was particularly challenging. Their existence was largely dependent on the complicated internal politics of France as well as on general Polish-French relations. By all means, the French sought to expel as many Polish emigrants as possible. The Poles, on the other hand, aimed to stop this process. Nevertheless, these efforts did not produce any tangible results. Polish emigration became an instrument in the political games between the two countries governments. Admittedly, it was also a burden for both sides. Furthermore, France introduced measures to limit the possibility of employment and thus mandatory re-emigration. At the same time, Poland could not accommodate compatriots returning to the country as it struggled with the

economic crisis itself. For these reasons, enforcing commitments from the French government under the emigration convention was crucial. All the tasks associated with organising Polish emigration were supervised by the consular service of the Second Republic of Poland. It can be alleged that its activities brought numerous benefits, which were only sometimes fully appreciated by the Ministry of Foreign Affairs in Warsaw. Therefore, the consular service was tasked with protecting the interests of emigrants, primarily by maintaining proper relations with local authorities. Governmental bodies at the local level played the role of superior authorities, which further complicated the process of achieving positive results for Polish emigration.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archives départementales des Bouches-du-Rhône (Marseille)

Police. Préfecture/Police administrative, 1800–1952

Archives du Ministère des Affaires étrangères (La Courneuve)

Europe 1930–1940: Pologne (Série Z)

Archives Nationales (Pierrefitte-sur-Seine)

Police générale

Archiwum Akt Nowych (Warszawa)

Ministerstwo Spraw Zagranicznych
Sztab Główny

Biblioteka Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego (Londyn)

Rękopisy

Źródła drukowane

Drymmer W.T., *W służbie Polsce. Wspomnienia żołnierza i państwowca z lat 1914–1947*, Kraków 2014.

Zjazdy i konferencje konsulów polskich we Francji. Protokoły i Referaty 1931–1938, oprac. H. Chałupczak, E. Kołodziej, Lublin 2009.

Opracowania

Ambrochowicz-Gajownik A., *Koncert życzeń – żądania francuskie w negocjacjach gospodarczych z Polską w latach 1933–1935*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku” 2020, nr 23, s. 75–93.

Ambrochowicz-Gajownik A., *Opieka nad emigracją polską we Francji w działalności Konsulatu RP w Marsylii w latach 30. XX wieku*, „Echa Przeszłości” 2015, nr 16, s. 175–194.

Ambrochowicz-Gajownik A., *Powstanie Konsulatów Honorowych II RP w Afryce Północnej – wybrane problemy*, „Dzieje Najnowsze” 2012, nr 3, s. 3–19.

Ambrochowicz-Gajownik A., *Polsko-francuskie stosunki gospodarcze w okresie międzywojennym – nowe postulaty badawcze*, „Przegląd Środkowo-Wschodni” 2016, nr 1, s. 182–214.

- Ambrochowicz-Gajownik A., *Senat Drugiej Rzeczypospolitej a stosunki polsko-francuskie – wybrane aspekty*, w: *Senat II Rzeczypospolitej (1922–1939) – „rzecznik rozsądku, rozważli i miary”*, red. Z. Girzyński, J. Klaczkow, J. Żaryn, Toruń 2020, s. 199–228.
- Ambrochowicz-Gajownik A., *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919–1940*, Warszawa 2019.
- Ambrochowicz-Gajownik A., *Z dziejów służby konsularnej Drugiej Rzeczypospolitej we Francji. Marsylski okręg kompetencyjny 1919–1940*, „Dzieje Najnowsze” 2016, nr 4, s. 157–162.
- Bartnicka D.A., *Status prawny polskiego emigranta we Francji 1900–1939. Dlaczego Francja chętnie przyjmowała polskich robotników?*, w: *Spoglądając na Mariannę. O Francji i Francuzach w pierwszej połowie XX wieku z polskich perspektywy*, red. M. Białokur, A. Karbowski, Opole–Bielsko-Biała 2014, s. 38–55.
- Batowski H., *Między dwiema wojnami 1919–1939*, Kraków 2011.
- Bettelheim Ch., *Ekonomika Francji 1919–1954*, tłum. J. Zborsztyn, Warszawa 1955.
- Borejsza J.W., *Emigracja polska po powstaniu styczniowym*, Warszawa 1977.
- Broder A., *Histoire économique de la France au XX siècle – 1914–1997*, Paris 1998.
- Bulhak H., *Polska – Francja z dziejów sojuszu 1933–1936*, Warszawa 2000.
- Ciałowicz J., *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970.
- Davion I., *Mon voisin, cet ennemi. La politique de sécurité française face aux relations polono-tchécoslovaques entre 1919 et 1939*, Bruxelles–Bern–Berlin–Frankfurt am Main–New York–Oxford–Wien 2009.
- Davion I., *Strategiczne stosunki francusko-polskie w latach 1918–1939*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2011, z. 1, s. 97–111.
- Dessberg F., *Le triangle impossible. Les relations franco-soviétiques et le facteur polonais dans les questions de sécurité en Europe (1924–1935)*, Bruxelles–Bern–Berlin–Frankfurt am Main–New York–Oxford–Wien 2009.
- Dorocki S., *Kształtowanie się regionów przemysłowych Francji*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu” 2008, nr 10, s. 45–54.
- Dunin-Wąsowicz K., *Francuska opinia publiczna wobec sprawy polskiej i Polaków w latach 1895–1914*, Warszawa 1999.
- Duroselle J.B., *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris 1993.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Polacy we Francji w latach 1871–1914. Społeczność polska i jej podstawy materialne*, Warszawa 1996.
- Gogolewski E., *Szkolnictwo polskie we Francji (1833–1990)*, Wrocław 1998.
- Gołabek S., *Związki Polski i Polaków z Afryką do roku 1945*, Warszawa–Łódź 1978.
- Graham B.D., *Choice and Democratic Order. The French Socialist Party, 1937–1950*, New York 1994.
- Gruszyński J., *Społeczność Polska we Francji w latach 1918–1978. Problemy integracyjne trzech pokoleń*, Warszawa 1981.
- Janowska H., *Polska emigracja zarobkowa we Francji (1919–1939)*, Warszawa 1964.
- Kalembka S., *Wielka Emigracja. Polskie wychodźstwo polityczne w latach 1831–1862*, Warszawa 1971.
- Kamiński M.K., Zacharias M.J., *Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*, Warszawa 1998.
- Kitchen M., *Historia Europy 1919–1939*, tłum. T. Rybowski, Wrocław 2009.
- Knopek J., *Migracja Polaków do Afryki Północnej w XX wieku*, Bydgoszcz 2001.
- Kołodziej E., *Dzieje Polonii w zarysie 1918–1939*, Warszawa 1991.
- Kołodziej E., *Wychodźstwo zarobkowe z Polski 1918–1939. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982.
- Kornat M., Schramm T., *La politique étrangère de la Pologne 1918–1939 en débats. Les dilemmes et la réalité*, „Revue d’Histoire Diplomatique” 2010, nr 4, s. 343–368.

- Kornat M., Wołos M., *Józef Beck. Biografia*, Kraków 2021.
- Kraszewski P., *Polska emigracja zarobkowa w latach 1870–1939. Praktyka i refleksja*, Poznań 1995.
- Kuźmiński T., *Polska, Francja, Niemcy 1933–1935. Z dziejów sojuszu polsko-francuskiego*, Warszawa 1963.
- Lewis M.D., *Les frontières de la République. Immigration et limites de l'universalisme en France (1918–1940)*, Marseille 2010.
- Lopez R., Temime É., *Migrance. Histoire des Migrations à Marseille. L'expansion Marseillaise et „l'invasion Italienne” (1830–1918)*, Aix-en-Provence 1991.
- Łossowski P., *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej. Z dziejów polskiej służby zagranicznej*, Warszawa 1992.
- Maj K., *Polscy komuniści we Francji 1919–1946*, Warszawa 1971.
- Palyga E.J., *Stosunki konsularne Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.
- Pasztor M., *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*, Warszawa 1999.
- Ponty J., *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l'entre-deux-guerres*, Paris 2005.
- Puchalski P., *The Polish Mission to Liberia, 1934–1938: Constructing Poland's Colonial Identity*, „The Historical Journal” 2017, nr 4, s. 1071–1096.
- Rollet H., *La Pologne au XXe siècle*, Paris 1984.
- Rzepala L., *Polonais en Provence. De l'exil au refuge (1831–1942)*, Saarbrücken 2013.
- Schramm T., *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987.
- Skóra W., *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*, Toruń 2006.
- Soutou G.H., *L'alliance franco-polonaise (1925–1933) ou comment s'en débarrasser?*, „Revue d'Histoire Diplomatique” 1981, nr 2–4, s. 295–348.
- Śladkowski W., *Emigracja polska we Francji 1871–1918*, Lublin 1980.
- Śladkowski W., *Wysepka polska we Francji. U Marii i Henryka Gierszyńskich w Ouaville 1878–1930*, Lublin 2005.
- Wandycz P.S., *France and her Eastern Allies 1919–1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, Minneapolis 1962.
- Wandycz P.S., *The Twilight of French Eastern Alliances 1926–1936. French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton 1988.
- Wandycz P., *Z dziejów dyplomacji*, Londyn 1988.
- Wołos M., *Alfred Chłapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 2001.
- Wroniak Z., *Polityka polska wobec Francji w latach 1925–1932*, Poznań 1987.

Anna Ambrochowicz-Gajownik – dr nauk humanistycznych w zakresie historii. Zainteresowania badawcze: historia stosunków polsko-francuskich w okresie międzywojennym, historia gospodarcza, emigracja polska we Francji, służba konsularna II RP. E-mail: annaambrochowicz@interia.pl.

Anna Ambrochowicz-Gajownik – PhD in history. Research interests: history of Polish-French relations in the interwar period, economic history, Polish emigration in France, consular service of the Second Republic of Poland. E-mail: annaambrochowicz@interia.pl.